

Seminar duurzaam bouwen in het landschap

Op een seminar van het Informatiepunt Duurzaam Bouwen te Groningen

spreker : Rob Hendriks

datum : 17 oktober 2006

Ik ben gevraagd iets te zeggen over architectuur in relatie tot het Noordelijke 'leisure landschap' in wording. Het is dan verleidelijk beelden te tonen van ontwikkelingen die laten zien wat er gebeurt als de markt en de particuliere bouwers hun gang mogen gaan. Beelden van een soort 'ontdek je plekje'-stedenbouw waarin de openbare ruimte steeds meer tot een uitstalkraam van particuliere dromen wordt. En hoe bijvoorbeeld, ironisch genoeg in de traditie van de Oldambster boerderijen, ook nu diegenen die het zich kunnen veroorloven, de identity-kit van hun woning samenstellen uit elementen die soms van ver komen. Om te wijzen op de gevaren van het loslaten van het contourenbeleid. Maar dat is me iets te gemakkelijk. Want met de NOTA RUIJTE komen ook kansen in beeld en het contourenbeleid, als onderdeel van een defensieve en restrictieve planologie, heeft ons vaak behoed voor erger, maar ook niet meer dan dat.

Het heeft ons bijvoorbeeld situaties opgeleverd, zoals deze aan de rand van een Noord Gronings dorp, waarvan je weliswaar kunt zeggen dat het *ruimtebeslag* van de nieuwbouw beperkt gehouden is, maar waarvan je moeilijk kunt beweren dat er een kwaliteit aan het dorp is toegevoegd. Ik ken de stedenbouwkundige uitgangspunten niet, maar heb wel een vermoeden dat er iets gezegd zal zijn over nokrichtingen, goothoogtes, kapvormen, dakhellingen, materiaalgebruik, etc. De regels zijn vast gehandhaafd, het beeldkwaliteitplan is gevolgd, de welstand heeft ernaar gekeken en toch heeft het deze wonderlijke verzameling uitzonderingen opgeleverd. Een eventueel sturend stedenbouwkundig idee onder het project is goed verborgen gebleven en over de relatie met de bestaande kern, laat staan een eigentijdse vertaling van het *dorpse wonen*, valt hier al helemaal niets te zeggen. Je kunt alleen maar hopen dat de ontwikkeling op *deze* plek eraan bijgedragen heeft dat er *elders* landschap gespaard gebleven is; in de *groene contramal* van de rode contour.

Maar ook dat is de vraag. Los van *dit dorp* en zijn omgeving kun je in zijn algemeenheid stellen dat er in het buitengebied allerlei ontwikkelingen plaatsvinden die wellicht economisch wenselijk of zelfs noodzakelijk zijn, maar die doorgaans afbreuk doen aan de ruimtelijke kwaliteit van het landschap.

Het denken in contouren, waar wel en waar niet gebouwd mag worden, heeft geleid tot defensieve strategieën waarbij telkens als er dan *toch weer* iets nieuws moest komen, het minst kwetsbare of minst zichtbare gebiedje werd opgeofferd voor woningbouw, bedrijvigheid of een recreatie. Het is een manier van denken waarbij ervan uitgegaan wordt dat bouwen *per definitie slecht* zou zijn en eigenlijk voorkomen zou moeten worden. Maar als het echt niet anders kan, dan maar op een plek waar het zo weinig mogelijk kwaad kan en liefst aan het oog onttrokken. Het blijkt lastig van dit vooroordeel af te komen en bouwen te zien als een kans om met nieuwe impulsen landschappen te ontwikkelen.

Hoe lastig dat is heb ik onder andere ervaren in Haren waar we met Enno Zuidema en Steven Slabbers betrokken waren bij de productie van het landschapsontwikkelingsplan. Met een groep kritische bewoners werd o.a. gediscussieerd over de vraag of bouwen een verrijking voor het landschap zou kunnen betekenen. Of de rood-groene ontwerppoging ook zou kunnen worden ingezet om aanwezige problemen aan te pakken. Men was het snel eens op het punt dat de ontwikkelingen van na de tweede wereldoorlog, waarbij Haren aan weerszijden van de Hondsrug 'gegeden' is, als minder geslaagd moeten worden beschouwd.

In een workshop hebben wij de bewoners gevraagd na te denken over de toevoeging van 1500 woningen binnen de gemeente. Waar zou je dat willen, waar per se niet.

Als je de uitkomsten van de knip-en-plak oefening van de verschillende groepen over elkaar legt zie je een patroon ontstaan dat naadloos aansluit op de denkwijze waarmee ook Oosterhaar en de Molenbuurt ontstaan zijn. Iedereen wist wel een hoekje te bedenken, niet al te ver van het centrum, waar het dan maar moet. Hoe donkerder de plek, des te minder schade een blind paard er kan aanrichten. Dat er ook flinke plakken in het Zuidlaardermeer terecht zijn gekomen had helaas niet te maken met ambities er fraaie landschappelijk architectonische ontwerpen tot stand te laten komen, maar was het gevolg van een tweede oefening dezelfde avond, waarbij we hen vroegen nog eens 1500 woningen toe te voegen. Uit protest en in de hoop de vraag ter discussie te kunnen stellen hebben enkele groepen ze in het Zuidlaardermeer gedumpt.

Op soortgelijke wijze, als een noodzakelijk kwaad, hebben we de afgelopen decennia ook onze recreatieparken aangelegd. Haast ontkend als bouwopgave liggen zij verstopt in bosjes buiten de dorpskernen, in het meest gunstige geval geheel door bomen aan het oog onttrokken. Achter het groene decor staan verzamelingen ooit projectmatig ontworpen en gebouwde huisjes als strooigoed vrij in het bos.

Vanaf de jaren vijftig werd de architectuur van de recreatiebungalows *specifiek*. Niet regionaal of gekoppeld aan het landschap, maar bijzonder en vooral anders dan de woning in de stad die men hier even wilde vergeten. Met een enkele auto op de centrale parkeerplaats en publiektoegankelijke slingerpaden tussen de huisjes door ademden de parken een sfeer van *vrije tijd*. 'Maar nu even niet' had toen al het motto kunnen zijn.

Deze recreatiecultuur beleefde een voorlopig architectonisch hoogtepunt met de bouw van grote parken in de jaren zeventig waarvoor Piet Derksen, directeur Sporthuis Centrum, Van den Broek & Bakema inhuurde. Bakema ontwierp een totaal nieuw concept. Zijn leidende gedachte was dat de bezoeker hier in een omgeving moest komen die *in alles afwijkt* van zijn dagelijkse woonomgeving.

In een tijd waarin de doorsnee burger in een te kleine doorzon woning in een te krap opgezette nieuwbouwwijk woonde, kreeg de bezoeker hier een omgeving voorgeschoteld die hij van thuis niet kende, en waar hij alleen maar van kon dromen.

Alle huisjes lagen aan het water, waren geschakeld, waardoor er optimale privacy ontstond. Zij hadden een zitkuil, een open haard en een kleurentelevisie, een vide en veel glas. Van overal in het huis zag men de kronen van de bomen. Daarbij waren de huisjes van materialen die men niet kende: B3 blokken en donker gebeitst vurenhout.

Met zijn allen rond de fonduepan, het stokbroodmandje en Berend Boudewijn (in kleur) op de achtergrond! De formule van 'een weekend lang een beter leven' bleek een groot succes. Deze parken, zoals de Huttenheugte bij Dalen, waren niet langer een individuele ontwikkeling, uitsluitend gericht op natuurbeleving, maar een bedrijfseconomische ontwikkeling, gericht op exploitatie. Bij de bezoeker staat niet de natuurbeleving voorop, maar het vermaak. Complexiteit en luxe zijn trefwoorden.

Het ooit gewenste contrast tussen eerste en tweede woning is momenteel bezig in rap tempo te verdampen. Nieuwe tweede huizen worden gebouwd en verhuur/recreatiewoningen aan particulieren verkocht. De bewoners proberen in hun tweede huis alles te realiseren wat met hun eerste huis niet lukte of werd toegestaan en wonen er het hele jaar door. Als een soort gedoogzones voor het echte wilde wonen transformeren de parken tot ontoegankelijke verzamelingen privé-terreinen met maximale individuele vrijheid.

Terwijl de woningmarkt enigszins ontspant, en Groningen vorig jaar zelfs een daling van het aantal inwoners kende, neemt de vraag naar tweede huizen nog steeds sterk toe. In Drenthe groeide het aantal recreatiewoningen vorig jaar met 5%. In absolute cijfers stelt het nog niet zoveel voor, maar met ontwikkelingen als het Hof van Saksen (800 woningen), het vervagen van de grens tussen permanente en tijdelijke bewoning en de nieuwe *woningbouwplannen* waarin wonen en recreëren zo ongeveer gelijk worden gesteld, is er sprake van een opgave waarin we het landschap niet langer *kunnen* ontlopen of ontzien. Het is daarbij de vraag wat voor soort leisure landschappen dit gaat opleveren. Landschap als demonstratie van particuliere dromen, het landschap als gethematiseerd decor voor de passerende recreant, een in zijn leesbaarheid versterkt landschap of een landschap verrijkt door de nieuwe ontginning ten behoeve van het recreatief wonen.

Om enigszins vat te krijgen op wat er op ons afkomt en welke rol hierin wellicht voor de architectuur het landschapsonwerp en de bewoner zijn weggelegd hebben we de bungalowparken in de gemeente waarin ons bureau gevestigd is bezocht en gefotografeerd. De ontwikkelingen die we er aantreffen zullen waarschijnlijk niet veel verschillen van die elders in Noord Nederland.

Het betreft voornamelijk naoorlogse parken waarin tussen de bomen, in lage dichtheid, bescheiden huisjes zijn gebouwd, met als doel zoveel mogelijk van de vrije natuur te genieten. Eenvoud en tevredenheid waren de trefwoorden. Het bos is de tuin, kavelgrenzen waren er niet.

Nu de meeste van deze woningen in particuliere handen zijn gekomen zie je een aantal zaken veranderen. Soms bescheiden ingrepen als een schotelantenne of een nieuwe schoorsteen, vaak echter worden gevels en puien vervangen, wordt er aan- of opgebouwd zoals op deze beelden. Van de architectuur zou je kunnen zeggen dat met deze ontwikkelingen de eenheid uit de parken verdwenen is. In sommige woningen is het oorspronkelijk ontwerp helemaal niet meer terug te vinden.

Je kunt je daarbij afvragen hoe erg dat is. Op een enkele uitzondering na waren de huisjes waarschijnlijk nooit genomineerd voor de *BNA-gebouw van het jaar prijs* en in een aantal gevallen is de architectuur er met de verbouw zelfs op vooruitgegaan. Het is overigens niet verwonderlijk dat de meest karakteristieke ontwerpen het minst zijn aangetast.

Aan deze woning is nauwelijks iets veranderd of toegevoegd (Spier). En ook aan deze recente blokhut wordt nog weinig gedaan of op zorgvuldige wijze zoals in dit geval waar het flauwe dak wordt doorgetrokken. Sommige laten zich hier echter niet door van de wijs brengen...

Dat krachtige ontwerpen ook op termijn overeind blijven geeft hoop voor de toekomst, omdat in veel van de huidige nieuwbouwplannen voor recreatiewoningen in ieder geval voldoende geld wordt gestoken om er iets van te maken.

Naast krachtige architectuur kan ook bijvoorbeeld de organisatie van de woningen eraan bijdragen dat het geheel niet verrommelt, zoals in deze drie-onder-één-kap recreatiewoningen uit de jaren tachtig en in deze vijf-onder-één-kap woningen van Cor Kalfsbeek.

Soms komen ontwikkelaars en architecten in de ontwerpthematieken niet verder dan de meest evidente beeldreferenties die iets met de geschiedenis van de plek te maken zouden moeten hebben (zoals dit koetshuis en deze havezate in Orvelte). In dit geval is het bijna jammer dat het zulke krachtige beelden oplevert, omdat het de kans op doorbouwen, aanbouwen en transformeren (een ander typisch, regionaal kenmerk) verkleint.

Storender dan de veranderingen in de architectuur zijn die in de openbare ruimte. Het park wordt tuin en dan blijken de kavels kleiner dan die in een gemiddelde VINEX-wijk. Dat levert dit soort kwaliteiten in de parken op. Nu de dorpen zover groeien dat zij op vele plaatsen de recreatieparken raken en het steeds gebruikelijker wordt permanent in de huisjes te wonen, worden dit soort situaties her en der gelegaliseerd en maken zij straks onderdeel uit van de openbare ruimte.

Nieuwe recreatieparken manifesteren zich anders dan voorheen aan de buitenkant. Niet langer liggen zij verscholen in het bos. Steeds pregnanter dringen zij zich aan ons op. Soms pretentieloos, soms zeer pretentieus.

In sommige recente woningbouwopgaven, zoals deze van LA4sale in Noord Holland wordt op een intelligente manier geprobeerd bestaande structuren en typologieën in te zetten bij nieuwe ontwikkelingen. In dit plan is zeer precies onderzocht welke typen bebouwing er in de linten voorkomen en waar nog verdicht zou kunnen worden. Als de bestaande linten vol zijn worden nieuwe toegevoegd, prachtig. Maar zodra ook die vol zijn vallen de ontwerpers terug op het vertrouwde recept van bouwen waar niemand het ziet. De openbare ruimte met een decor. En is de karakteristiek van wonen in een lint niet juist het verschil tussen een formele zijde aan de straat en een wijds uitzicht aan de achterzijde?

Met Bosch Slabbers onderzoeken wij manieren van bouwen in minder gevoelige en gevoelige landschappen waarbij de rode en de groene opgave gelijk op gaan. Dit moet woonlandschappen opleveren waarin een maximale persoonlijke vrijheid voor de bouwer wordt gekoppeld aan de verplichting landschap te vormen. Landschappen waarvan niet alleen privé genoten kan worden en waarbij het niet meer uitmaakt of er tijdelijk of permanent gewoond wordt.